

*Донченко Наталія Петрівна,
заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри режисури та
акторського мистецтва
Київського національного університету
культури і мистецтв
donchenko.natal@gmail.com*

ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО СЦЕНАРІЮ РІЗНОМАНІТНИХ ТЕАТРАЛІЗОВАНИХ ФОРМ

Мета роботи. Обґрунтування основних складових літературного сценарію театралізованого дійства, визначення специфіки, особливостей сценарію та його значення у створенні сценічної форми. Здійснення класифікації сценаріїв, виявлення особливостей їх композиційної структури, прийомів та засобів втілення. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні мистецтвознавчого, функціонального, порівняльного аналітичного методів дослідження творчої роботи фахівця над літературним сценарієм як комплексною, синтезуючою та синтетичною основою театралізованої форми; у проведенні аналізу основних етапів створення сценарію різноманітних театралізованих естрадних та масових форм; у розгляді видів сценаріїв, побудови їх літературного матеріалу, принципу класифікації, основних компонентів запису та прийомів втілення. **Наукова новизна** дослідження полягає у систематизації основних критеріїв роботи над літературним сценарієм театралізованого видовищного дійства, концептуальності всіх складових літературно-сценарної роботи та у проведенні класифікації сценаріїв за складністю матеріалу; за тематикою і змістом; за засобами ідейно-емоційної виразності. **Висновки.** У результаті здійсненого дослідження можна зробити висновок. По-перше, літературний сценарій – це необхідна основа будь-якого сценічного або масового дійства, яка будується за всіма законами театрального мистецтва. По-друге, літературний сценарій потребує від автора творчого процесу, в якому необхідне виявлення активної життєвої позиції, особисте світосприйняття, професійні навички та вміння. По-третє, сценарна майстерність потребує відповідних знань всієї технології створення літературного сценарію театралізованого дійства: ідейно-тематичної основи, композиційної структури, специфіки сценарного ходу, видів даних художніх творів та компонентів запису.

Ключові слова: літературний сценарій, сценарист, сценічна майстерність, сценарний план, сценарний хід.

Донченко Наталия Петровна, заслуженный деятель искусств Украины, профессор кафедры режиссуры и актерского искусства Киевского национального университета культуры и искусств

Творческий процесс создания литературного сценария разнообразных театрализованных форм

Цель работы. Обоснование основных составляющих литературного сценария театрализованного представления, определение специфики, особенностей сценария и его значение в создании сценической формы. Проведение классификации сценариев, определение особенностей их композиционной структуры, приемов и способов воплощения. **Методология исследования** заключается в применении искусствоведческого, функционального, аналитического, сравнительного методов исследования творческой работы специалиста над литературным сценарием как комплексной, синтезирующей и синтетической основой театрализованной формы; в проведении

анализа основных этапов создания сценарной основы разнообразных театрализованных эстрадных и массовых форм; в рассмотрении видов сценариев, построения их литературного материала, принципа классификации, основных компонентов записи и приемов воплощения. **Научная новизна** исследования заключается в систематизации основных критериев работы над литературным сценарием театрализованного зрелищного представления, концептуальности всех составляющих литературно-сценарной работы и в проведении классификации сценариев по сложности материала; по тематике и содержанию; по средствам идейно-эмоциональной выразительности. **Выводы.** В результате проведенного исследования можно сделать вывод. Во-первых, литературный сценарий является необходимой основой любого сценического или массового представления, которое строится по всем законам театрального искусства. Во-вторых, литературный сценарий требует от автора творческого процесса, в котором необходимо определение активной жизненной позиции, личное мировоззрение, профессиональные навыки и умения. В-третьих, сценарное мастерство требует определенных знаний всей технологии создания литературного сценария театрализованного представления: идейно-тематической основы, композиционной структуры, специфики сценарного хода, видов данных художественных произведений и компонентов записи.

Ключевые слова: литературный сценарий, сценарист, сценарное мастерство, сценарный план, сценарный ход.

Donchenko Natalia, Honoured Artist of Ukraine, Professor of the directing and dramatic art chair, Kyiv National University of Culture and Arts

The creative process of writing a literary scenario of various theatrical forms

Purpose of Article. The aim of this article is the justification of the main components of the literary scenario of a theatrical performance and to define the specifics and features of the scenario and its significance in creating the theatrical form. The author has also such tasks as to do the classification of scenarios, to determine the characteristics of their compositional structure, techniques and methods of implementation. **Methodology.** The research methodology is the using of the art history, functional, analytical, comparative methods in the creative work of professional literary scenario as the complex, synthesizing and synthetic basis of any theatrical form. They are used in the analysis of the basic stages of creating a scenario of the variety of variety and mass theatrical forms; in consideration of kinds of scenarios, construction of their literary materials, the classification principle, the main components of the recording and implementing techniques. **Scientific novelty.** Scientific novelty of the research is to systematize the main criteria of the work on the literary scenario dramatized entertainment performance; to conceptualise of all components of the literary and scenic work; to classify the material complexity of scenarios according to on the subject and content and means of ideological and emotional expressiveness. **Conclusions.** As a result of the above-mentioned research we could conclude the following positions. First of all, the literary scenario is a necessary basis for any stage or mass performance, which are constructed according to the rules of Theatrical Art. Secondly, the literary scenario requires the author's creative process, where the author can show an active life position, personal outlook, skills and abilities. Thirdly, the scenario art demands the knowledge of the technology of the literary scenario creation and the ideological and thematic framework of the composite structure, the specifics of the scenario progress, types of artistic works.

Keywords: literary scenario, screenwriter, stage art, stage plan, screenwriting course.

Створення літературної основи будь-якого театралізованого дійства, свята, видовища, концерту, складна і кропітка робота, яка містить різні комплексні творчі операції. Написання сценарію – довгостроковий процес, який вимагає від автора натхнення, багажу знань, художньо-образного мислення, оригінального авторського бачення. Компетентне виконання цієї роботи передбачає глибоку

ерудицію сценариста у галузі літератури і мистецтва, громадську зрілість, розвинену творчу здібність та зацікавленість у мистецько-пошуковій діяльності.

Актуальність теми полягає в тому, що сучасні театралізовані дійства, шоу-програми часто-густо створюються спонтанно-імпровізовано. У новітніх видовищних сценічних формах спостерігається відсутність композиційної структури, жанрової визначеності, накопиченість мультимедійних технологій. Все це свідчить про некомпетентність та непрофесіоналізм організаторів-постановників. Тому актуальним є необхідність проведення літературно-сценарної роботи над будь-яким сценічним дійством, яка концептуально визначить схематично-послідовний розвиток дії і забезпечить успіх сценічному твору.

Сценарій – це драматична структура, яка визначає зміст, форму, жанрове і стильове вирішення сценічного твору. Це творча обробка дослідженого автором літературного та документального матеріалу, за допомогою драматургічних, мистецьких засобів виразності [5]. Це відтворення реальної сценічної умовної дійсності через виконавців та учасників вистави, свята, програми. Отже, літературний сценарій це детальний опис словесної дії на основі якої і створюється майбутній сценічний твір.

Сценарій має загальні риси з драматичними творами театру, кіно, телебачення. До них відносяться: мета подій, пов'язаних з сюжетом; наявність дійових осіб і конфлікту; композиції, що з'єднує послідовно складові частини (епізоди, блоки) в єдине ціле [7]. Основною втілення сценарію є насамперед драматургічна дія, яка розпочинається, як правило, з виникнення ситуації, що несе в собі створення протилежностей, перепон, ускладнень, колізій тощо.

Літературно-сценарна робота має свою специфіку. За головним спрямуванням і завданнями вона близька до публіцистики і водночас багато чим пов'язана з педагогікою, психологією, використовує такі засоби взаємодії, як: переказ, демонстрація, вправи, навіювання, приклад, переконання, видовище, розвага. Літературно-сценарна робота має прямий стосунок до режисури, але не ототожнюється з нею. Як і в театрі, і в кіно, попереднє словесне оформлення задуму літературного сценарію театралізованого дійства і його наступне режисерське здійснення залишаються самостійними галузями творчості.

У чому ж особливості літературного сценарію театралізованого, естрадного дійства? Кожне дійство є прем'єрою. І тут не може бути готових рецептів. Не буває і схем сценаріїв, вільно перенесених з одного заходу в інший. Кожний новий сценарій потребує нової побудови, особливих деталей, своєрідного настрою думок і почуттів, значних фізичних затрат. Кожне свято, вистава, видовище вимагають особливої точності того матеріалу, який пропонується глядачам, високого художнього смаку сценаристів, режисерів, уникнення спокуси працювати на публіку. Сценаристи і режисери мають навчитися мистецтву «високого видовища». Літературний сценарій театралізованого дійства припускає розробку не тільки загальних, але й місцевих проблем, використання місцевого матеріалу.

Які ж існують види літературних сценаріїв? Найперше – це оригінальні авторські сценарії, що містять принципово нові, творчі рішення, не повторюють формою і змістом уже відомі взірці. Інші сценарії (а їх буває значно більше) мають характер компіляції. Це, як правило, монтаж, складені з запозичених

епізодів, текстів, побудованих на використанні відомих сюжетів. Така робота меншою мірою авторська, хоча і в ній можуть проявлятися здібності сценариста, його оригінальне мислення.

Театралізована вистава, масове свято, огляд, театралізований концерт, шоу-програма не дивлячись на жанрове різноманіття, мають у своїй основі сценарій – докладну літературно-режисерську розробку змісту святкового дійства [8]. Звичайно, у сценарії в чіткій черговості й взаємозв'язку викладається все, що відбуватиметься. Послідовно, в окремих елементах дійства, розкривається тема, авторські переходи від однієї частини дії до іншої, наводиться орієнтовний напрямок усіх публіцистичних виступів, вписується в дію використаний художній матеріал, передбачаються методи підвищення активності учасників, оформлення і спеціальне обладнання основних залів і допоміжних приміщень.

Таким чином, літературний сценарій театралізованої вистави, естрадного дійства, масового свята сам по собі вже поняття комплексне, синтезуюче воедино роботу драматурга, режисера, художника, композитора, організатора. Він необхідний для того, щоб, по-перше, чітко уявити собі завдання, які стоять перед учасниками заходу, загальний задум сценарію; по-друге, сценарій дає можливість широкого розкриття теми і змісту майбутнього заходу; по-третє, наявність сценарію уможливорює контроль за змістом, формою, розкриттям теми і ідеї сценічного твору.

Сценарист, який працює в основному на місцевому матеріалі, не може розпочати творчу роботу, не ознайомившись з конкретним матеріалом, не вивчивши його. Сам творчий процес у цьому разі просто не відбудеться. Все розпочинається саме з пошуку матеріалу для сценарію і його вивчення. Тільки в процесі вивчення фактів, подій, документів біографій людей можна окреслити тему майбутньої вистави. При цьому треба пам'ятати, що одна і та сама тема може бути виражена різним матеріалом.

Трактуючи тему, автор неодмінно пов'язує її з ідеєю, позаяк у самому відборі фактів неминуче відбивається світогляд автора, його суспільна позиція. Сучасні майстри-сценаристи говорять також і про ракурс теми, про визначений кут зору на тему, стверджують, що немає відпрацьованих, вичерпаних тем.

Неодмінною умовою для створення різного виду театралізованої вистави, свята, концерту та іншого дійства є визначеність і зрозумілість теми. Якщо головна думка, яка повинна бути стрижнем сценарію, невизначена і розпливчата, то сценарій приречений на невдачу. Узагальнююча емоційно-образна думка, що лежить в основі змісту твору мистецтва, - це художня ідея даного твору. «Поняття «ідея» пов'язане, насамперед, з уявленням про висновок, про вирішення питання, порушеного у даному творі. Однак це питання, як основне, за аналізу твору не можна зводити до лаконічної формули, яку художник висуває стосовно тієї чи іншої сторони життя. Таке розуміння ідеї таїть у собі небезпеку спрощення» [3].

Робота по створенню літературного сценарію будь-якого театралізованого масового дійства, вистави, концерту якщо до неї підходити творчо, не може розмежуватись на чітко визначені етапи. Тут не існує вивіреної методики. Майбутня театралізована вистава найчастіше заздалегідь обумовлена важливою по-

дією чи явищем суспільного життя. Тому цілеспрямоване збирання і пошуки матеріалу є наступним етапом роботи. І остаточне формулювання теми вистави (ключовий момент всього творчого процесу) відбувається, як правило, значно пізніше.

Виділяють три основні компоненти сценарію, які, безперечно, відповідають і трьом найважливішим етапам робочого і творчого процесів. Якщо сценарист може дати відповідь на запитання, про що буде театралізоване дійство, то він достатньо визначив лише матеріал. Якщо сценаристові зрозуміло, що він хоче сказати цим матеріалом – він вже близький до визначення теми. Якщо ж зрозуміло заради чого розвивається тема, якого впливу на глядача сценарист хоче домогтися, – можна сформулювати ідею сценічного твору. Відсутність одного з цих компонентів уповільнює подальшу роботу над сценарієм і досить часто призводить до невдачі.

Різноманітність форм театралізованих масових дійств обумовлюється класифікацією літературних сценаріїв, в основу якої покладено такі ознаки: складність матеріалу і форми театралізованого дійства; тематика і зміст; засоби ідейно-емоційної виразності; спосіб організації матеріалу [1].

За складністю використання матеріалу розрізняють два види літературної основи – сценарний план і сценарій. Сценарний план – це літературний проект майбутнього заходу, в якому пунктирно намічено о передбачуваний хід розвитку дії, тезисно викладено основні висловлювання і дикторські коментарі. Сценарний план може бути і прогнозом майбутнього заходу. В основному він створюється для нескладних заходів, що потребують художньої розробки. Сценарій – це драматичний твір, який визначає зміст, форму жанрове і стильове вирішення заходу.

За тематичним різноманіттям літературні сценарії театралізованих дійств поділяються на: публіцистичні; культурно-просвітницькі; художні; розважальні. За засобами ідейно-емоційного впливу сценарії бувають таких типів: розмовного; образно-розмовного; художньо-ігрового. За способом організації матеріалу сценарії розподіляються на сюжетні і безсюжетні. Сюжетний сценарій являє собою ланцюг логічно зв'язаних між собою подій, через які сценарист розкриває зміст. Безсюжетний – сценарій, створений з епізодів. Епізод несе в собі побічну тему і допомагає розкриттю головної.

У театралізованих дійствах літературний сценарій не обмежений рамками документальності і може скористатися будь-якою умовністю, різними художніми засобами, які підкажуть вибрана ідея авторська фантазія. Вихідний документальний матеріал обростає вигадками. Іноді театралізовані дійства зберігають умовності різних жанрів мистецтв, але в них часто використовуються окремі елементи для створення нового жанру, нової умовності. Наприклад, у театралізованому концерті кожний номер зберігає свою жанрову ознаку, окремі звичні елементи: слово, пантоміма, пісня, музика, танець нібито виступають у новій якості, створюючи нову умовність. Створюючи театралізовану виставу, сценарист має у своєму розпорядженні весь арсенал художніх засобів драматурга. Йому доводиться лише враховувати за реалізації свого задуму можливості виконавців і постановочні засоби культурного закладу.

Відтак, вибрана тема сценарію, визначена ідея, знайдено сюжет, тож настав час продумати композицію майбутнього сценарію, тобто реалізувати конфлікт сюжету в сценічній дії. «Композиція – це організація дії і відповідне розташування матеріалу. У сценарії потрібна експозиція, тобто введення в дію, коротка оповідь про події, що передували виникненню конфлікту. Експозиція у сценарії звичайно переростає у зав'язку чи безпосередній початок дії. Експозиція і зав'язка повинні бути гранично чіткими, лаконічними. Вони несуть велике психологічне навантаження, позаяк фокусують увагу глядача, готують його до сприйняття дії, настраюють на певний лад» [4].

Наступна частина композиції – основна дія. Ця частина сценарію вирізняється такими закономірностями: сувора лаконічність побудови і розвитку теми; наростання дії; завершеність кожного окремого епізоду. Кожний епізод сценарію повинен бути обумовлений, зв'язаний змістовними містками з попереднім і наступним. Однак, логічність зовсім не обов'язково має визначати хронологічну послідовність. Обумовлений ряд подій заданий експозицією, зав'язкою дії розвивається по наростаючій лінії до кульмінації і розв'язки. Не можна йти від експозиційно сильних епізодів до більш слабких. Кожний епізод володіє внутрішньою логікою побудови і повинен бути обов'язково закінченим перш, ніж почнеться другий. У мініатюрі епізод має повторити сценарій, мати всі складові, завершену композицію. Дія обов'язково повинна бути підведена до кульмінації, тобто найвищої її мети. У кульмінації найбільш концентроване вираження набуває ідея театралізованої вистави. Дуже важлива частина композиції – фінал. Він несе в собі особливе навантаження, бо є найбільш вигідним моментом для максимальної активності усіх учасників. Поширеною формою фіналу в масовому дійстві буває, наприклад, об'єднаний виступ всіх виконавців, колективне виконання пісні, ухвалення листа, клятви, звернення тощо.

Особливості драматургії масових форм, її творчий театралізований характер посилюють значення внутрішнього монтажу в сценарії. Аби він не розпадався на окремі епізоди, а художні ілюстрації не виглядали вставними номерами, усні виступи не здавалися непотрібними доповненнями до них, треба мати єдиний сценарний хід, який проходить через весь сценарій. Він потребує певного повороту всього матеріалу. Сценарний хід, як прийом втілення сценарію повинен допомагати розкриттю основної теми, зацікавлювати глядача і, як уже відмічалось, проходити наскрізною лінією від початку до кінця. Там, де сценарний хід вимагає побудови визначеної сюжетної лінії, умовних дійових осіб, він переростає в сюжетний хід. Розробка сюжету – це вже сфера театральної і естрадної драматургії. Побудова сюжету вистави, свята, концерту чи окремих їх епізодів – один з найважливіших етапів створення сценарію. Така робота потребує знання матеріалу і неабиякої фантазії. Щоб побудований матеріал не страждав строкатістю, й вилився в стрункий твір, нову композицію, важливо опрацювати стики між епізодами, створити переходи від одного з них до іншого. Це надасть цілісності цілковито різним елементам: пісням і кінокадрам, музиці і драматичному уривку, художній ілюстрації і документальному виступу.

Здійснюючи запис літературного сценарію, важливо стежити, щоб кожний епізод мав певний емоційний вплив. У сценариста вже є координати, за

якими він веде розповідь, пов'язану з конкретним матеріалом. Не варто особливо побоюватись, що на даній стадії роботи зміняться деякі попередньо намічені елементи, конструкції: адже ще раз уточнюється задум, сценарний хід, сюжет, план, доводиться створювати нові схеми, багато що змінювати.

В ході роботи над літературним сценарієм дуже важливо зразу вивірити правильний темп розповіді чи драматичної дії. Від цього залежатиме тривалість епізодів, характер кожної фрази, проголошеної дійовими особами. Зміна темпу в ході розповіді чи дії створює ритмічний малюнок сценарію. У ліричних епізодах його доведеться уповільнити, а в активні моменти дії прискорити і т.д.

Необхідно також слідкувати за постійною зміною вражень, чергуванням мовних, музичних, шумових і зорових елементів. Не варто прагнути внести до тексту літературні красивості. Краще, працювати над вагомістю слова, домагатись зрозумілості формулювань, точності передання авторського задуму, щоб у подальшому режисерсько-постановочна група могла б без особливих пояснень зрозуміти ідею сценарію.

Запис літературного сценарію складається з п'яти компонентів: опис місця дії, оформлення декорацій; монолог; опис дії; діалог; технічні зауваження.

В описовій частині дається вибір сценічного майданчика чи іншого місця дії, а якщо їх декілька, то кожного зокрема. Цей опис згодом послужить відправним пунктом для роботи художника. Не рекомендуємо зловживати зайвими деталями, краще залишити тільки необхідне для більш повного розкриття значення і настрою дії.

Ще один важливий елемент сценарію – текстова частина. Найбільш поширена його форма – це монолог. Він слугує основою театралізованих вистав (репризи ведучих, фельетони, коментарі, вірші, пісні, монологи, оголошення номерів). Майстерність сценариста полягає не тільки у відчутті слова, умінні влучно і чітко висловити думку, але й в умінні підготувати текст для конкретного виступаючого чи виконавця, передати характер людини чи умовного образу, підкреслити емоційність мови, особливості жанру.

У сценарії необхідно точно описати те, що має відбутися: що, за чим, у якій послідовності намічається. Наприклад, в який спосіб з'являється на сцені оркестр або хор, якими засобами перекриваються або прибираються непотрібні за ходом дії оформлення чи реквізит, як пов'язані між собою окремі частини театралізованого дійства. Кожний учасник має знати, коли і що саме він повинен робити і казати, особливо в жанрах, які не потребують попередніх репетицій. Тут не має значення, що в процесі підготовки театралізованої форми деякі деталі змінюються. Нове можна ввести до сценарію пізніше,

Діалог у сценарії тісно пов'язаний з дією. Він виникає, коли і сценаристу треба показати зіткнення різних думок, інтересів, і характерів. В основі діалогу завжди лежить необхідність учасників чи дійових осіб вступити у конфлікт, протиставити свій стан, настрій, думки іншому. Без цього діалог не може виникнути. І найбільш поширеним прорахунком сценаристів є спроба ввести його без врахування даних обставин [2].

П'ятим компонентом сценарію є також вказівки сценариста з техніки виконання тієї чи іншої частини. Сценаристові необхідно реально підрахувати, що

він має у своєму розпорядженні. Насамперед, це виразні засоби багатьох естрадно-театралізованих жанрів і різних видів мистецтв.

Проблема створення літературного сценарію театралізованого дійства вирішується в руслі основних закономірностей і принципів професійної драматургії. Тому сценарист, сценарно-авторська група повинні володіти усім спектром навичок та вмінь щодо майстерності створення літературної основи будь-якої форми театралізованого дійства.

Сучасна дійсність сьогодні потерпає від натиску політичних театралізованих заходів за певними сценаріями, які мають на меті створення відповідного образу влади. Ці видовищні дійства – маніфестації, демонстрації, масові віче, церемонії-протести, агіт-шоу тощо у сукупності створюють театр влади. Тут театралізація як засіб мистецького дійства слугує засобом політичних колізій. Саме зараз зростає актуальність сценаріїв театру влади. Це закономірність у суспільному житті, коли керівництво держави втрачає довіру і виникає конче потрібне створення видовищної образної ілюзії власної легітимності.

Література

1. Богданов И. А. Драматургия эстрадного представления: учебник / И.А. Богданов, И.А. Виноградский. – СПб.: Изд-во СПбГАТИ, 2009. – 424 с.
2. Горюнова И. Э. Режиссура массовых театрализованных зрелищ и музыкальных представлений: лекции и сценарии / И.Э. Горюнова. – СПб., 2009. – 208 с.
3. Зайцев В. П. Режиссура эстрады та масових видовищ / Валерій Павлович Зайцев. – К.: Дакор, 2003. – 304 с.
4. Липківська А. (Г.) К. Теорія драми. Програма-конспект / Анна (Ганна) Костянтинівна Липківська. – К., 2012. – 56 с.
5. Обертинська А.П. Основи теорії драми та сценарної майстерності / Анеля Петрівна Обертинська. – К., 2002. – 132 с.
6. Рубб А. А. Размышления о Нетрадиционном театре, или Нетрадиционный театр как он есть / А.А. Рубб. – М.: Изд-во «ВК», 2004. – 604 с.
7. Фрумнин Г.М. Сценарное мастерство: учеб. пособие. (3-е изд.) / Г.М. Фрумнин. – М., «Академический проект», 2008. – 224 с.
8. Шароев И. Г. Режиссура эстрады и массовых представлений: учеб. для студентов высш. театр. учеб. заведений / И.Г. Шароев. – Изд. 3-е, испр. – М.: ГИТИС, 2008. – 336 с.

References

1. Bogdanov, I.A. & Vynohradskyy I.A. (2009). Dramaturgy presentation of variety. SPb. [in Russian].
2. Goriunova, E. I. (2009). Directing massive theatrical shows and musical performances: lectures and scripts. SPb. [in Russian].
3. Zaitsev, V.P. (2003). Direction pop and mass shows. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
4. Lypkivskiy, A.G. (2012). Theory of drama. The program outline. Kyiv [in Ukrainian].
5. Obertynska, A.P. (2002). Basic theory of drama and screenwriting skills. Kyiv [in Ukrainian].
6. Rubb, A.A. (2004). Reflections about Non-traditional Theatre or Non-traditional Theatre as it is. Moscow: Publishing House «VC» [in Russian].
7. Frumnyn, G.M. (3rd ed.). (2008). Art of scenarios textbook. Moscow: «Academic Project» [in Russian].
8. Sharoev, I.G. (2008). Directing variety and mass performances. Moscow: GITIS [in Russian].